

ההתמודדות היהודים עם מציאות החיים בתקופת השואה

למדנו על תנאי החיים התת אנושיים ששררו בגטאות: עוני, רעב, צפיפות ומחלות. בסיכום זה ננסה להעמיק בשאלה:

כיצד התמודדו יהודי הגטאות עם מציאות החיים הפלתי אפסרית שנקפתה עליהם?

בתקופה השואה הבינו יהודים רבים כי אין להם אפשרות להילחם צבאית בנאצים, ולכן מאבקם בנאצים ובמטרותיהם התבטא בהישרדות ובשמירה על צלם אנוש. לגישה זו הם קראו באידיש "איברלייבן", כלומר "להחזיק מעמד", עמידה יהודית. התנהלותם של יהודים רבים בתקופת הגטאות מעוררת השראה. למרות המחסור והחולשה הרבה הם ניסו לשמור על צלם אנוש.

"זוהי שעה של קידוש החיים, ולא של קידוש השם במוות. בעבר דרשו האויבים את הנשמה, והיהודי הקריב את נשמתו על קידוש השם. עתה - הצורך דורש את הגוף היהודי, וחובה על היהודי להגן עליו - לשמור חייו".

הרב יצחק ניסנבוים, מנהיג תנועת המזרחי בפולין, מציג ליהודי הגטו תפיסה חדשה ושונה מהמקובל: בהיסטוריה היהודית היה מקובל שאדם המסרב לקבל את הגזירות ואת ההגבלות הדתיות שנקבעו על ידי אויבי ישראל ומוצא להורג בשל כך - נחשב לגיבור שמת "על קידוש השם". לדוגמה: **עשרת הרוגי מלכות**.

לדעתו של הרב ניסנבוים על היהודים לקדש את חייהם בשתי דרכים:

קידוש "עצם החיים"

הרב ניסנבוים טוען שבתקופה השואה אסור ליהודים לדבוק בגישת "קידוש השם", אלא להפך, עליהם לעשות כל מה שרק ניתן על מנת להישאר בחיים, גם אם הדבר כרוך באי קיום כל המצוות. זאת משום שהנאצים מעוניינים בהשמדתו של העם היהודי מהעולם, והישארותם של היהודים בחיים, על אף כל התנאים הקשים, היא הניצחון על הנאצים.

קידוש "דרך החיים"

בנוסף קורא הרב ניסנבוים ליהודים לשמור על צלם האנוש שלהם. מטרת הנאצים הייתה לטשטש צלם אנוש בגטו: להפוך את היהודי לחיה שכל תכליתה מסתכמת בחיפוש אחר מזון ומקום מסתור. למרות ניסיונות הנאצים לשבור את הנפש, על היהודים לשמור בכל כוחם על החיים במובן הרוחני. ההתנגדות היהודית לנאצים תתבטא בשמירה החלטית ומתמדת על דרך החיים, על הערכים, על המוסר ועל המסורת שהיהודים הכירו מחייהם טרם הכניסה לגטו.

שימו ♥ דוגמאות ל"קידוש החיים" (ל2 המשמעויות של המושג: שמירה על עצם החיים ושמירה על דרך החיים) תמצאו בקמפוס il בשיעור על התמודדות היהודים בתקופת השואה בחוליה 1 במשימת התמונות.

מדוע "קידוש החיים" הוא ביטוי של התנגדות? *לנאציזם?*

- כל פעולה שהייתה מכוונת נגד מזימות הגרמנים כלפי היהודים, ביטאה התנגדות.
- שמירה על החיים בכל דרך שהיא הייתה מנוגדת לכוונת הגרמנים לכלות את היהודים, ולכן היא מבטאת התנגדות.
- השמירה על צלם האדם הייתה מנוגדת לכוונות הגרמנים לגרום לחוסר אנושיות של האדם היהודי.

הנהגת היודנראט

מה זה יודנראט?

כפי שלמדנו, כבר באיגרת הבזק של היידריך מונתה בכל גטו הנהגה רשמית - היודנראט . הנאצים העמידו בראש כל גטו "מועצת יהודים" (יודנראט, בגרמנית) שתפקידה לנהל את חיי הגטו עבורם. תפקידו של היודנראט היה מורכב ביותר: מצד אחד הוא נאלץ לשתף פעולה עם השלטון הנאצי ולשרת את המדיניות הנאצית ולמלא אחר הוראות הגרמנים, ומצד שני ראשי היודנראטים חשו אחריות לצרכים של יושבי הגטו ושאפו להקל עליהם. בשל התפקיד ה"כפול" והסותר שטמון במינוי התלבטו יהודים רבים אם לקבל את "המשרה" שהציעו להם הגרמנים או לא. לעיתים לא הייתה אפשרות להתלבט: היו פעמים שהגרמנים אילצו יהודים באיומים לקבל על עצמם את תפקיד איש היודנראט.

הגדרת תפקידי היודנראט על פי הנאצים

הנאצים הגדירו ליודנראטים תפקידים ברורים:

- גיוס יהודים לעבודות כפייה לטובת מכונת המלחמה הגרמנית
- עריכת מפקדים של האוכלוסייה היהודית לצורך הערכה של דרכי פעולה אפשריות
- פינוי דירות של יהודים ומסירתן לגרמנים
- תשלום קנסות כופר נפש שהוטלו על הגטו למימון הפעילות הגרמנית
- החרמת חפצי ערך מיהודים - להעשרת קופת הרייך
- בחירת ראש היודנראט מתוך הקבוצה שנבחרה
- אחריות להעברת היהודים ממגוריהם הקודמים למקום חדש בגטו הסגור
- מציאת מגורים לכל המועברים בתוך תחומי הגטו
- שמירה על הסדר הציבורי בגטו
- חלוקת המזון שסיפקו הגרמנים לגטו, לפי זכאות שנקבעה מראש.
- אחריות למניעת התפשטות המחלות המדבקות
- בחירת עובדי כפייה למחנות העבודה - (תפקיד הכרוך בשליחה של האנשים הנבחרים הרחק ממשפחתם)
- יצירת בתי כלא יהודיים לאכלוס עבריינים שפעלו בגטו
- הקמת משטרה יהודית שתפקידה לטפל בבעיות סדר, בפשע ובענייני משמעת פנימיים
- חלוקת אות הקלון ליהודי הגטו - הטלאי הצהוב

תפקידים שנטלו על עצמם אנשי היודנראט כדי להקל את חיי היהודים

על אף ריבוי התפקידים, היו אנשי יודנראט שנטלו על עצמם תפקידים נוספים כדי לשפר, ולו במעט, את חייהם של יהודי הגטאות. לדוגמה:

- הקמת מפעלים שבהם יועסקו יהודים הן לטובת הגרמנים והן לטובת הקהילה היהודית
- פיתוח יוזמות להשגת מזון נוסף באמצעות השגת מצרכים בשוק השחור בצד הארי או קבלת מזון תמורת מוצרים מהמפעלים בתחומי הגטו
- יצירת מסגרות לעזרה הדדית למען הקלת המצוקה
- הקמת בתי חולים ומרפאות וכן ביצוע פעולות היגיינה ברחבי הגטו בניסיון לצמצם את ממדי המחלות והמגיפות
- גיוס כספים הנדרשים לפעילות היודנראטים, הן מתוך הקהילה היהודית והן באמצעות ארגוני סיוע בינלאומיים
- הקמת מטבחים קהילתיים וחלוקת מזון לעובדי הכפייה ומשפחותיהם
- הקמת בתי יתומים ותפעול שלהם
- תשלומי שוחד לגרמנים על מנת למנוע עונשים (הן קולקטיביים והן אישיים), לצמצם גזירות ולקבל הקלות לקהילה היהודית
- סיוע בהקמת מוסדות חינוך ותרבות ובארגוןם

מדיניות היודנראט נעה בין שני קטבים: מצד אחד, הרצון לעזור ליהודים ולסייע להישרדות רבים ככל האפשר, ומצד אחר החובה לציית להוראות הגרמנים. אנשי היודנראט ידעו כי הפרת הפקודות תביא לתגובה גרמנית אכזרית כלפיהם אישית וכלפי יושבי הגטו, ומנגד - ראו את עצמם כראשי הקהילה היהודית האחראים לגורלה.

חיסול הגטאות:

לאחר שנשלמה בניית מחנות ההשמדה הראשונים החלו הנאצים בחיסול הגטאות בהדרגה, באמצעות שיגור משלוחים של אלפי יהודים למחנות ההשמדה. ליהודים נאמר שמדובר ב"ישוב מחדש במזרח", לצורך עבודה, אך ראשי היודנראט ידעו כי מדובר בהשמדה. הנאצים דרשו מן היודנראט לקבוע מי מן היהודים יישלח. רבים מחברי היודנראט לא רצו לקחת על עצמם תפקיד כזה והתפטרו. הגרמנים הענישו אותם על התפטרותם והם נשלחו אל מותם. אחרים, כגון אדם צ'רניאקוב מגטו ורשה, התאבדו משום שסירבו לקחת חלק בהשמדת בני עמם. היו חברי יודנראט אשר לקחו על עצמם את המשימה מתוך אמונה שהם עוזרים להציל חלק מהיהודים. אלו נדרשו למצוא שיטה להחליט מי יעלה על הרכבות. בגטאות שונים נהגו בשיטות שונות, כגון שליחת הזקנים תחילה, החולים או אפילו הילדים. להחלטה זו היו הצדקות שונות:

- בגטאות מסוימים החליטו לשלוח את החלשים, הזקנים והחולים בתקווה כי השילוחים למחנות ההשמדה ייפסקו בקרוב, כאשר גרמניה תפסיד במלחמה. כך, האמינו, יצליחו להציל את החזקים, שיש להם סיכוי לשרוד, ויבטיחו את המשכיות העם היהודי.
- היו גטאות שבהם חברי היודנראטים שאפו לשכנע את הנאצים בתועלת הכלכלית שמביאים להם היהודים, ולכן לא כדאי לגרשם. על פי מדיניות זו החליטו לשלוח את היהודים "הלא מועילים" למחנות ההשמדה ולהשאיר את אלה המועילים לנאצים, בתקווה כי השילוחים ייפסקו בקרוב.

עמידה דתית - לצד ההנהגה הרשמית של היודנראט, תפקדו רבנים רבים כדמויות דומיננטיות בחיי הקהילה היהודית. כך יכלו יהודים מאמינים רבים להמשיך למצוא ברבנים משען ונחמה, כמו לפני המלחמה. הדבר התבטא בפניות יהודים אל הרבנים בשאלות הלכתיות ובציפייה לתשובות שהורו להם כיצד עליהם לנהוג במצבים שונים שהוכתבו ממציאות החיים בגטאות. רבנים מסוימים נהגו לדרוש בכל שבת דרשה על פרשת השבוע. – דרשה שכללה התייחסות אקטואלית למציאות החיים. עבור יהודים דתיים רבים בתקופת השואה היה הרב דמות דומיננטית וחשובה ביותר. דוגמא לאחד הרבנים המשמעותיים בתקופת השואה: **האדמו"ר מפיאסצ'נה**, או בשמו המלא: הרב קלונימוס קלמיש שפירא. האדמו"ר מפיאסצ'נה היה מצעירי האדמו"רים החסידיים בפולין שבין המלחמות, ומן הבולטים שבהם. הוא נודע כאיש חינוך והתפרסם בזכות חיבוריו החדשניים בתחום החינוך החסידי. החשוב בחיבוריו הוא "חובת התלמידים". בתקופת השואה שהה האדמו"ר בגטו ורשה, המשיך לנהל שם "שולחן חסידי" (טיש) מדי שבת, ואף נשא דרשות בהתאם לנסיבות הימים ועודד את בני קהילתו. דרשותיו, אשר נמשכו עד סמוך לתקופת חיסול הגטו, נמצאו לאחר המלחמה ופורסמו בספר "אש קודש".

**** הרחבה תמצאו בקמפוס il בשיעור על התמודדות היהודים בתקופת השואה בחוליה 6 בסרטונים.**

הנאצים ניסו להשפיל את היהודים ולפגוע ביכולתם לקיים את אורח חייהם היהודי הדתי. לא פעם הטילו הנאצים במכוון הגבלות על קיום תפילות ועל ציון חגים וטקסים יהודיים, ואף פגעו בסמלים דתיים ותרבותיים מרכזיים ביהדות. גם נסיבות החיים הקשות שנוצרו בגטאות צמצמו את היכולת לשמור על מצוות הדת, ויהודים מאמינים רבים, אשר שאפו להמשיך ולקיים אורח חיים דתי, מצאו עצמם עומדים מול דילמות קשות. למרות האיסורים והקשיים, יהודים רבים ניסו לשמור על מסגרת חיים יהודית במציאות של הגטאות. פעמים רבות היה כרוך הדבר בסיכון עצמי ובמחיר אישי כבד.

ספרות השו"ת היא ספרות הלכתית המוכרת כבר מימי הביניים. בספרים אלו מוצגות שאלות שנשאל רב מסוים ותשובותיו על אותן שאלות. התשובות ניתנות על בסיס הידע ההלכתי שלו ותקדימי הלכה.

בשו"ת בתקופת השואה ניתן לראות עמידה יהודית של השואל, אשר למרות המצב הפיזי הקשה שהוא נתון בו, עדיין מחפש משמעות לתפילותיו ולמעשיו, בניגוד לכוונות הגרמנים להכרית את הרוח האנושית והיהודית. מתוך השאלות ניתן ללמוד על המציאות שבה היו נתונים השואלים, על תודעתם, על הצווים שנכפו עליהם ועל הסוגיות שהעסיקו אותם. מתוך תשובות הרבנים ניתן ללמוד על תפיסתם העצמית, על הדרך שבה הם ראו את המציאות, ועל הדרך שבה בחרו להמשיך ולהנהיג את צאן מרעיתם, גם במציאות האכזרית של השואה. השו"ת"ם נאספו ונכתבו – לעתים בתקופת השואה, לרוב אחריה – על סמך שאלות שנשאלו בתקופת השואה ותשובות שהשיבו הרבנים. **בבוא הרבנים לענות על שאלות שהופנו אליהם בתקופת הגטאות, ניצבו לפניו קשיים שונים. לפניכם חלק מן הקשיים שהרבנים התמודדו איתם.**

קושי טכני:

- לא תמיד הייתה לרבנים אפשרות לפסוק באמצעות ספרים.
- שאלות רבות היו דחופות ולא תמיד הייתה אפשרות לפסוק ביישוב דעת.
- לא הייתה לרבנים אפשרות להתייעץ עם גדולי תורה אחרים.

חסור ניסיון בשאלות שעלו בגטאות

- שאלות רבות נגעו למצבי חירום ופיקוח נפש – עניינים שבימים רגילים מיעטו הרבנים לפסוק בהם.
- על שאלות רבות לא ניתן למצוא תשובות שיתבססו על תקדימים הלכתיים משום שהיה מדובר במצב ללא תקדים היסטורי.
- חשש מקביעת תקדימים
- הרבנים ידעו כי ההכרעות השונות שיקבלו אינן נוגעות רק לשאלה טכנית כזאת או אחרת, אלא הן מעצבות מסרים, ערכים, משמעות ואמונה.

התנגדות מזוינת לנאצים

בהיסטוריה הכוללת של השואה הייתה ההתנגדות היהודית המזוינת תופעה קטנה מבחינה מספרית. אמנם היו עשרות מרידות בגטאות השונים, אך מספר היהודים שלקחו חלק במרד היה קטן. **מאז?** ההסבר למיעוט היחסי של המורדים בגטאות נעוץ בכמה גורמים, שבראשם הרצון לשרוד.

משמעות המרד המזוין הייתה על פי רוב מוות ודאי. לפיכך, אנשים שהאמינו כי יש להם סיכוי להציל את עצמם ואת בני משפחותיהם העדיפו לא למרוד. הגרמנים ניצלו את רצונם הנואש של היהודים לשרוד והפעילו מערכת מתוחכמת של הונאה, שגרמה לקורבנות להאמין כי הם עתידים להינצל. לרוב, כשהבינו הקורבנות את המזימה הנאצית, הם כבר היו נטולי אפשרות להתנגד. בנוסף, התנאים הפיזיים בגטאות היו לרוב קשים; היהודים סבלו מרעב, ממחלות, מצפיפות גדולה ומבידוד מהאוכלוסייה הלא יהודית. כל אלה הקשו על התגבשות רעיון המרד ועל התארגנות הדרושה לקיימו.

על אף תנאי הפתיחה הגרועים, התגבשו בגטאות השונים קבוצות והתארגנויות של בני נוער וצעירים לפעולות של נקמה ומרידה בנאצים. צעירים וצעירות יהודיים, חסרי הכשרה צבאית מסודרת, בחרו במודע להילחם בנאצים על אף שצבאות גדולים ומנוסים כבר נכנעו בפני החיילים הגרמנים. אותם צעירים הבינו שהם כנראה יפלו בקרב, אך לתפיסתם במעשה זה הם: "...נלחמים בשביל שלוש שורות בהיסטוריה, ובלבד שלא ייאמר שהנוער היהודי הלך כצאן לטבח" (אהרון דולק ליבסקינד, מנהיג המרד בגטו קרקוב, נובמבר 1942).

דילמה -

היכן להילחם בתוך הגטו או מחוצה לו ביערות ?

חניכי תנועות הנוער שהבינו את העתיד להתרחש והחליטו להגיב בהתנגדות מזוינת לנאצים התלבטו אם לארגן מרד מזוין מתוך הגטו או לברוח ליער כדי להצטרף לשורות הפרטיזנים.

יש שטענו שצריך להישאר בגטו ולהילחם -

יהודי שעזב את הגטו לטובת לחימה ביער חשש שבמעשה זה הוא מפקיר את משפחתו. היער מסוכן כי רבים מהפרטיזנים הלא יהודים החזיקו בדעות אנטישמיות. בניגוד לפרטיזנים הלא יהודים, ליהודים לא היה גיבוי של אוכלוסיה אוהדת שתספק להם מזון, מחסה וציוד בזמן השהות ביער. ליהודים יש מעט מאוד נשק ולכן הם לא יוכלו לשרוד ביער. עדיף להישאר בגטו ולהילחם מול הגרמנים וזכר לשמור על הכבוד היהודי.

יש שאמרו עדיף לצאת ליערות ולהצטרף לפרטיזנים -

ההישארות בחיים חשובה יותר מאשר לחימה למען הכבוד היהודי בגטו. יותר חשוב לשמור על החיים מאשר לשמור על הכבוד ולכן יש לברוח ליער ולהסתתר בו. ביער ניתן לארגן פעולות חבלה משמעותיות כנגד הצבא הגרמני והשתתפות שבהם משתמשים הגרמנים.

הצעירים היהודים שהחליטו להישאר בגטאות ולהתארגן למרד בנאצים התלבטו בשתי שאלות מרכזיות:

- א. שאלת עיתוי המרד:** מתי לפתוח במרד?
היה ברור כי יש לפתוח במרד רק בשלב הגירוש האחרון והסופי מן הגטו, ולא קודם לכן, כדי שלא לגרום לזירוז חיסולו של הגטו.
- ב. שאלת הגיבוי הציבורי:** האם רשאים הצעירים היהודים לפתוח במרד ללא הסכמת תושבי הגטו והיונדראט?
האם המורדים רשאים לסכן במעשיהם מבוגרים וילדים מבלי לקבל את הסכמתם?
- בגטאות רבים התנגדו אנשי היונדראט נחרצות למרד ולחצו על תושבי הגטו להימנע ממעורבות בהתארגנות המחתרתית. התנגדות זו נבעה מחשש שפריצתו של מרד תוביל בסופו של דבר לחיסול הגטו. רוב תושבי הגטאות גיבו את אנשי היונדראט בתפיסה זו.

מרד גטו ורשה

- דוגמה חריגה למרד שיוצא לפועל עם תמיכה ציבורית רחבה הוא מרד גטו וורשה.
- במהלך האקציה הגדולה של קיץ 1942 גורשו מגטו ורשה כ-250 אלף מיהודי הגטו למחנה ההשמדה טרבלינקה.
- מתוך כ-400 אלף יהודים שהיו בגטו נותרו כ-60 אלף איש (רבים מתו עוד קודם לאקציה מרעב וממגפות).
- האקציה שהתרחשה בחודשי הקיץ הביאה לשינוי בעמדת יהודי הגטו, שעד אז, כמו בגטאות אחרים, תמכו בעמדת היונדראט והתנגדו למרד. השינוי הביא לתמיכה גורפת של תושבי הגטו במחתרת וברעיון המרד, ואילו היונדראט איבד את השפעתו על תושבי הגטו.

ייחודיות מרד גטו ורשה:

1. רוב תושבי הגטו לקחו חלק בהכנות למרד. כשפרצה ההתקוממות, רוב תושבי הגטו סייעו ללוחמים בהתנגדותם לנאצים.
2. תכנון וארגון מסודר קדם להתקוממות. נבנו בונקרים לשהייה ממושכת שיתנו מחסה ללוחמים וגם למי שלא נשא נשק. נאגרו תרופות, מים ומזון. הוקמה מפקדה מרכזית ויחידות משנה.
3. ההתקוממות בוורשה הייתה המרד העירוני הראשון באירופה ועוררה תאי מרד אחרים לפעול כנגד הנאצים.